

ית. הסוגיות הכפולות בירושלמי

תופעת ה'סוגיות הכפולות' (או הקטעים הכפולים) ידועה הן בתלמוד הבבלי והן בתלמוד הירושלמי. כמה דברים אמורים? לעתים קרובות מופיעה סוגיה או קטע מסוגיה מסוימת, בשני מקומות ואף ביותר. ההנחה המקובלת בדרך כלל במקרים כאלה היא, כי במקורה נשתהה הסוגיה רק פעם אחת, והיא הועברה על ידי עורכי התלמוד למקום אחר או למקומות אחרים. במקום החדש היא שובצה בדרך כלל בצורה כה מדוקדקת, עד כי בעיון ראשוני אינך יכול כמעט להבחין שלפניך קטע "מושתל" מבחוץ.

כבר הראשונים נתנו דעתם לתופעת הסוגיות הכפולות. אכן, לא תמיד הם מצאו לנחוץ להסב את תשומת לבם של המעיינים לתופעה; אך הם מזכירים אותה, כאשר בסוגיה מסוימת קיים קושי פרשני, אשר ניתן לתרצו בהנחה שהקטע הנידון "מושתל" בה, ואילו במקורו הוא שייך לסוגיה אחרת שבה הקושי הפרשני אינו קיים.

להלן דוגמה לסוגיה כפולה:

אמר אמימר: משיכה בעובר כוכבים קונה (אע"ג דלא יהיב עובר כוכבים דמי, מבי משיך מיניה קנייה, וכן ישראל מעובר כוכבים - רש"י).
(תלמוד בבלי, עבודה זרה, ע"א)

בהמשך הסוגיה מקשה הגמרא על אמימר:

מיתובי: ה'לוקח גרושאות מן העוברי כוכבים ומצא בהן עבודת כוכבים, אם עד שלא נתן מעות משיך - יחזיר, אם משנתן מעות משיך - יולך לים המלח',
אי סלקא דעתך משיכה בעובר כוכבים קונה, אמאי יחזיר?
(שם, שם, ע"ב)

ומביאה את תשובותיהם של אביי ורבא על הקושיא:

אמר אביי: משום דמיתוי כי מקח מעות. אמר רבא: רישא מקח מעות וסיפא לאו מקח מעות? אלא אמר רבא: רישא וסיפא מקח מעות, ורישא דלא יהיב דמי לא מתחזי כעבודת כוכבים ביד ישראל, סיפא דיהיב דמי מתחזי כעבודת

כוכבים ביד ישראל.

(שם)

ומעיר רש"י על אתר:

ואי קשיא אב"י ורבא היכי מתרצי אתקפתיה דאמימר (=איך ניתן להבין את העובדה שאב"י ורבא מתרצים את הקושי של אמימר), הא אינהו הוו קשישי מיניה טובא?! (= אב"י ורבא היו כידוע בני הדור הרביעי של אמוראי בכל, ואילו אמימר היה מגדולי אמוראי בכל בדור החמישי-שישי).

והוא מתרץ:

לא תיקשי, דהא במסכת בכורות (יג ע"ב) תרצינהו אב"י ורבא להנך שינויי אליבא דרבי יוחנן, דאליביה קאמר אמימר לשמעתיה, וקבעוה בעלי התלמוד כאן אמילתיה דאמימר.

כניסוח שלנו נאמר: הקושיא מן הברייתא 'הלוקח גרוטאות מן העובדי כוכבים' ותשובות אב"י ורבא לקושיא, נשנו במקורן בסוגיה במסכת בכורות בהקשר למחלוקת שבין רבי יוחנן וריש לקיש בשאלה העקרונית לעניין קניין: האם מן התורה המעות הן הקונות או שמא המשיכה היא הקונה, ועורכי התלמוד הם אלה ששיבצו את הקושיא ואת התשובות במסכת עבודה זרה על דבריו של אמימר¹, ובשל כך נראה כאילו אב"י ורבא מתרצים קושיא שנשאלה על אמימר שחי בדור אחריהם.

גם בסוגיות כפולות אשר הראשונים לא העירו עליהן דבר, ניתן בדרך כלל להגיע לידי מסקנה, מהו המקום המקורי שלהן, ובאיזה מקום הושתל הקטע על ידי 'בעלי התלמוד'²; לעתים די בעיון ראשוני כדי לגלות מהו המקום המקורי של העניין, אך לעתים דרוש לכך עיון מעמיק.

להלן דוגמאות לסוגיות כפולות בתלמוד הירושלמי; אנו ננסה לקבוע בכל אחת מהן, מהו מקומן המקורי.

1. אמימר סבור כרבי יוחנן שהמעות הן הקונות, אך זה רק ביחסי מסחר שבין יהודי ליהודי, ואילו ביחסי מסחר בין יהודי לגוי המשיכה היא הקונה.
2. על סוגיות כפולות וקטעים כפולים בתלמוד הבבלי, ראו: חנוך אלבק, מבוא לתלמודים, 'העברות; אשגרות לשון', עמ' 452-504.

דוגמה ראשונה:

ברכות פרק ב, הלכה ד (ד ע"ד)	תרומות פרק א הלכה א (מ ע"ג)
הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו - יצא רבי יוסי אומר לא יצא...	חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום, ואם תרום תרומתו תרומה
תני נתפלל ולא השמיע לאזנו - יצא.	
למי נצרכה? לר' יוסי.	למי נצרכה? לר' יוסי
היידין (=איזה) רבי יוסי?	היידין (=איזה) רבי יוסי?
הדא דתנינן: 'הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו - יצא רבי יוסי אומר לא יצא'.	הדא דתנינן תמן: 'הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו - יצא רבי יוסי אומר לא יצא'.

כפי שהצגנו את הדברים, הקטע 'למי נצרכה...', מקביל הן במסכת ברכות והן במסכת תרומות. במסכת ברכות מתייחסת השאלה 'למי נצרכה...', לברייתא 'נתפלל ולא השמיע לאזנו יצא'; רבי יוסי, הסבור כי בקריאת שמע אם לא השמיע לאוזנו לא יצא, מודה כי בתפילה גם מי שלא השמיע לאוזנו יצא.

במסכת תרומות מתייחס הדיון להלכה האמורה במשנה 'חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום, ואם תרום תרומתו תרומה'. לכתחילה לא יתרום מכיוון שאינו יכול לברך, אך בדיעבד 'תרומתו תרומה', שכן להפרשת תרומה יש תוקף גם אם לא בירכו עליה, ובזאת מודה גם ר' יוסי, אף על פי שבקריאת שמע הוא סבור שאם לא השמיע לאוזנו יצא.

היכן המקום המקורי של הדיון? דומה כי פשוט הדבר כי המקום המקורי של הדיון הוא במסכת תרומות. במסכת זו יש מקום לשאול: 'היידין רבי יוסי' ולתרוץ הדא דתנינן תמן: 'הקורא את שמע וכו'' ולהביא את המשנה במסכת ברכות במלואה, שכן איננו יודעים לאילו דברים של ר' יוסי הדברים מכוונים. לעומת זאת, במסכת ברכות אשר בה מובאים דברי ר' יוסי על אתר, דומה שדי היה לומר 'למי נצרכה? לר' יוסי דמתניתין'. מכאן מובן שעורכי הסוגיה העתיקו את הקטע ממסכת תרומות, למסכת ברכות במלואו כולל

המילים שבמסכת ברכות הן מיותרות.³

דוגמא שנייה:

ירושלמי ברכות, פרק ב (ד ע"ב)

תני: השואל בשלום רבו או במי שהוא גדול ממנו בתורה הרשות בידו. הדא אמרה, שאדם צריך לשאול במי שהוא גדול ממנו בתורה. ועוד מן הדא, דתני: קרע וחורה בו נשמה, אם על אתר אינו צריך לקרוע, אם לאחר זמן צריך לקרוע, וכמה הוא על אתר? כדי דיבור. וכמה הוא כדי דיבור? ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: כדי שאילת שלום בין אדם לחבירו, אבא בר בר חנה בשם ר' יוחנן: כדי שאילת שלום בין הרב לתלמיד, ויאמר לו שלום עליך רבי.

ירושלמי מועד קטן, פרק ג (פג ע"ג)

אמרו לו מת ראובן וקרע, ואחר כך אמרו לו, קיים היה ומת, אית תני תני יצא ידי קירעו, אית תני תני לא יצא ידי קירעו, מאן דאמר יצא ידי קירעו, כבר קרע, מאן דאמר לא יצא ידי קירעו, שהרי על חי קרע. ועוד מן הדא דתני: קרע וחורה בו נשמה, אם על אתר אינו צריך לקרוע, אם לאחר זמן צריך לקרוע, וכמה הוא על אתר? כדי דיבור. וכמה הוא כדי דיבור? ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: כדי שאילת שלום בין אדם לחבירו, אבא בר בר חנה בשם ר' יוחנן: כדי שאילת שלום בין הרב לתלמיד, ויאמר לו שלום עליך רבי.

כפי שהצגנו את הדברים מובא הקטע המודגש (עוד מן הדא וכו'), במקביל הן במסכת ברכות והן במסכת מועד קטן. דומה כי פשוט הדבר כי מקומו המקורי של הקטע הוא במסכת ברכות. עורך הסוגיה מבקש להוכיח מן האמור בברייתא שיש רשות להפסיק את קריאת שמע על מנת לשאול בשלום הרב, שאדם צריך לשאול במי שהוא גדול ממנו בתורה, שכן לא מתקבל על הדעת שמתר להפסיק קריאה, למטרה שאדם אינו צריך לעשותה כלל.

על כך ממשיכה הסוגיה ואומרת: 'ועוד מן הדא, דתני...'. גם מן האמור בהמשך 'אבא בר בר חנה בשם ר' יוחנן: כדי שאילת שלום בין הרב לתלמיד, ויאמר לו שלום עליך רבי', מוכח לכאורה שאדם צריך לשאול במי שהוא

3. הם רק דאגו למחוק את המילה 'תמן' המתאימה לסוגיה בתרומות ואינה מתאימה לסוגיה בברכות.

גדול ממנו בתורה, שכן אם אדם לא צריך לשאול בשלום רבו לא מסתבר שהיו קובעים את שיעור הזמן של אמירת 'שלום עליך רבי' כשיעור הזמן של 'תוך כדי דיבור'.

לעומת זאת בסוגיה במסכת מועד קטן, אין משמעות למשפט הפתיחה 'ועוד מן הדא'. אכן בהמשך הסוגיה נידון העניין של 'קרע וחזרה בו נשמה' אך כאן נקבע שהקריטריון הוא: אם על אתר אינו צריך לקרוע, אם לאחר זמן צריך לקרוע, וזאת בניגוד לשתי הדעות שבתחילת הסוגיה. נראה לכן שמקור הדברים הוא במסכת ברכות, וממנה הועברו הדברים למסכת מועד קטן, כי בה נידון עניין הקריעה על אדם חי, ומעבירי הסוגיה שיבצוה במסכת מועד קטן כפי שהיא במקורה, כולל המילים 'ועוד מן הדא' שאינן מתאימות במסכת זו.

דוגמה שלישית:

ירושלמי ראש השנה פרק ד הלכה ג (נט ע"ב)

(משנה) בראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה, ובמדינה יום אחד. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש ושיהא יום הנף כולו אסור. (גמרא) כתיב 'ושמחתם לפני ה' אלהיכם' שבעת ימים - אית תניי תני: בשמחת שלמים הכתוב מדבר. אית תניי תני: בשמחת לולב הכתוב מדבר.

מאן דאמר בשמחת [הלולב] (השלמים) הכתוב מדבר ביום הראשון דבר תורה ושאר כל הימים דבר תורה, ורבן יוחנן בין זכיי מתקין על דבר תורה; מאן דאמר בשמחת [השלמים] (הלולב) הכתוב מדבר ביום הראשון דבר תורה ושאר כל הימים מדבריהן, ורבן יוחנן בן זכיי מתקין על דבריהן?! ויש תקנה אחר תקנה!?

חברייא בעון קומי ר' יונה: כמה דאת אמר תמן 'והקרכתם אשה לר' שבעת ימים', אין שבעה בלא שבת, ודכוותה: 'ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים', אין שבעה בלא שבת? (=מדוע נוטלים לולב רק כאשר א' דסוכות חל להיות בשבת?)⁴

אמר לו: שנייא היא דכתיב 'ולקחתם לכם ביום הראשון' - חלק הראשון מהם.

4. עפ"י מנהג ארץ ישראל נהוג היה לנטול לולב בא' דסוכות שחל בשבת; לא זה הוא מנהגנו, המושתת על מסקנת התלמוד הבבלי.

- מעתה במקדש ידחה, בגבולין לא ידחה!?

אמר רבי יונה: אילו הוה כתיב 'ולקחתם לפני ה' אלוהיכם' הייתי אומר כאן ריבה ובמקום אחר מיעט, אלא 'ולקחתם לכם' - מכל מקום, 'שמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים' - בירושלים.

משנתנו ('בראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד משחרב וכו') מובאת גם בפרק ג' של מסכת סוכה, ובהמשכה מובאת מילה במילה הסוגיה התלמודית שלפנינו (ירושלמי סוכה פרק ג הלכה יא [נד ע"א]). האם מקורה של הסוגיה במסכת ראש השנה וממנה הועברה למסכת סוכה, או שמא להפך: מקורה במסכת סוכה וממנה הועברה למסכת ראש השנה. לי נראית האפשרות השנייה נכונה, מנימוק זה:

בהמשך למשנה בסוכה פרק ג, יא ('בראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה...') מובא: 'יום טוב ראשון של חג שחל להיות בשבת, כל העם מוליכין את לולביהן לבית הכנסת, למחרת משכימין ובאין, כל אחד ואחד מכיר את שלו ונוטל'.

דומה כי השאלה ששאלו ה'חברייא' את רבי יונה, המובאת בסוגיה, מתייחסת לאמור בפסקה זו. שאלתם היא: מדוע נעשית נטילת לולב בשבת רק כאשר א' דסוכות חל השבת? כיון שפסקה זו ('יום טוב ראשון של חג שחל להיות בשבת') מובאת רק במשנה בסוכה ולא בראש השנה, מסתבר שמקור הסוגיה כולה הוא במסכת סוכה ולא במסכת ראש השנה, ואלה שהעתיקו אותה למסכת ראש השנה העבירו אליה לא רק את חלקה הראשון הנוגע לתקנת רבן יוחנן בן זכאי 'שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש', אלא גם את חלקה השני ('חברייא בעון קומי ר' יונה...'), השייך למסכת סוכה בלבד⁵.

דומה כי איתור המקור של סוגיה כפולה, עשוי לתרץ קשיים פרשניים ולתרום להבנה טובה יותר של כל אחת מן הסוגיות.

5. זוהי תופעה רגילה שאגב העברת קטע ממסכת אחת לאחרת, מעבירים מהמקום המקורי יותר ממה שנצרך לעניין הנידון במסכת האחרת.